

УДК 338.5:622.691.4

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РИНКУ ГАЗУ В УКРАЇНІ

Н.П.Струк, О.Г.Дзьоба

ІФНТУНГ, 76019, Івано-Франківськ, вул.Карпатська, 15, тел. (03422) 42245,
e-mail: ipo@fnung.edu.ua

Предлагаются подходы, ориентированные на либерализацию рынка газа в Украине и создание условий для эффективного оействия рыночных механизмов спроса и предложения. Основное внимание уделено вопросам регулирования тарифов на услуги газотранспортных и распределительных организаций

Впродовж останніх років в Україні, як і, зрештою, в інших державах світу, простежується зростання частки природного газу в паливно-енергетичному балансі. Цей процес орієнтований на вирішення двох стратегічних енергетичних проблем ХХІ століття - забезпечення потреб людства в енергії та зниження рівня шкідливого впливу на довкілля.

Екологічні переваги природного газу та великі світові запаси цього енергоресурсу є вагомим стимулом і гарантом ефективної діяльності як видобувних підприємств, що працюють у цій галузі, так і підприємств магістрального трубопроводного транспорту, регіональних газових мереж та міжнародних маршрутів, підприємств та інституцій ринкової інфраструктури.

За рахунок власного видобутку природного газу Україна сьогодні забезпечує внутрішні потреби тільки на 20-25% [1, с.14]. Попит економіки на природний газ стабільно зростає, що зумовлює необхідність імпорту у значних обсягах. Основним імпортером природного газу для України є і ще тривалий час залишатиметься Росія. У такій ситуації для держави постає гостра необхідність диверсифікації джерел імпорту, оскільки забезпечення енергетичної безпеки національної економіки буде супроводжуватися і певним зниженням цін на цей енергоресурс.

Ринок газу в Україні, його роль визначаються не тільки обсягами видобутку і реалізації газу, але й способами організації самого ринку, що має забезпечити найкраще поєднання інтересів усіх його учасників - від споживачів до виробників включно. У перспективі на обсяги реалізації газу на ринку в Україні суттєвий вплив будуть здійснювати, з одного боку, відчутні економічні переваги газу порівняно з альтернативними видами джерел енергії та необхідністю зниження екологічного навантаження на навколишнє середовище і, з другого боку, послідовна лібералізація газового ринку, яка значно впливає на стан і перспективи розвитку газотранспортних і газорозподільних компаній, що оперують на цьому ринку.

Approaches oriented on the liberalizing gas - market in Ukraine and making the conditions for efficient action market mechanism supply and demand are offered in the article. The main attention is payed to questions of the regulation tariff on facilities of gas supply and distributing organization

Важливим і необхідним у цьому плані є розробка і впровадження адекватної системи тарифів на газ, формування перспективної цінової політики та дієвих механізмів її реалізації, створення ефективного лібералізованого ринку. Це комплекс важливих і взаємопов'язаних питань сьогодення, що потребують подальшого вивчення і дослідження. В останні роки зроблено чимало в плані дослідження різноманітних аспектів формування тарифів і цін на ринку природного газу як в Україні, так і за кордоном. Доречним буде згадати праці таких науковців: Фурмана І.Я. "Диференціація цін на газ у залежності від режимів газоспоживання" [9], Шандрівської О.Є. "Диференціація тарифів на послуги з транспортування природного газу" [11] та "Ретроспективний аналіз політики ціноутворення на ринку природного газу України" [12], Жидкової М.О. "Проблема оцінювання економічної ефективності трубопроводного транспортування газу" [3], Седих А.Д., Майзеля В.І. "Визначення тарифної ставки за транзит" [8], Недогонова Г.Л., Ходжа-Багірової А.Є. "Формування тарифів на транспорт газу з використанням методів фінансового аналізу" [7], Жученко І.А. "Ціна як елемент безпеки поставок газу" [4], Филук Г.М. "Фінансово-економічні аспекти тарифної політики на ринках природних монополій" [10] та інших.

Проте чимало аспектів цінового регулювання в газовій галузі не знайшли ще свого вирішення в державі. В основі розрахунків роздрібних цін на газ закладено витратний метод, що, у свою чергу, не стимулює зниження витрат і підвищення ефективності діяльності господарських суб'єктів даного ринку. Необхідним елементом ефективного функціонування ринку газу має бути адекватна система розрахунків цін і тарифів, що дасть змогу встановити справедливий розцінки і сприятиме припиненню перекресного субсидіювання. Існуюча проблема неплатежів за спожитий газ та встановлення високих фіксованих відпускних цін свідчать про непрозорість системи ціноутворення на ринку та актуалізують необхідність проведення

Таблиця 1 - Стан попиту і пропозиції на ринку газу в Україні, млрд. куб.м

Показник	Роки	
	2001	2002
1. Пропозиція		
1.1. Власний видобуток, всього	18,4	18,8
1.2. Надходження, всього	56,9	57,8
1.3. Відбір газу з ПСГ	15,5	11,4
2. Попит		
2.1. Споживачі, всього	63,4	62,2
2.2. Технологічні потреби	7,0	7,4
2.3. Закачування в ПСГ	11,3	17,9

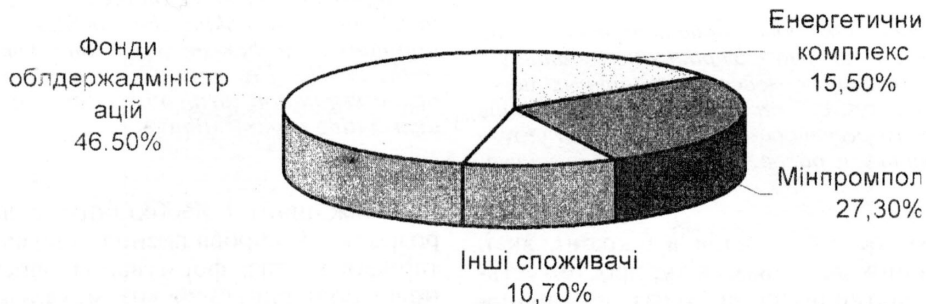

Рисунок 1 - Структура споживання природного газу в Україні в 2001 році

подальших досліджень у цьому напрямку і вивчення зарубіжного досвіду.

Останнім часом загальною тенденцією для всієї Європи є лібералізація газових ринків. Попри специфіку та національні умови різних країн окремі елементи організації і регулювання ринку газу є цікавими і можуть бути корисні в наших умовах. Проте пряме перенесення зарубіжного досвіду на вітчизняний ринок є недоцільним. Потрібно виробити свою організаційну схему переходу до лібералізованого газового ринку.

Сам процес лібералізації передбачає встановлення цін на ринку за домовленістю між продавцями і покупцями залежно від співвідношення попиту і пропозиції, що склалася на ринку в момент купівлі товару. З ситуації на ринках, що вже увійшли в процес лібералізації, видно, що ціни істотно знижувалися в міру поширення реальної конкуренції, сприяючи росту споживання, а надалі й стимулюючи видобуток у тих країнах, де є запаси газу.

Для прикладу, коли у Великій Британії продаж газу споживачам здійснював посередник – компанія British Gas, то ефективність цієї системи була значно нижчою і гірше задовольняла інтереси споживачів, ніж та система, що склалася в результаті лібералізації газового ринку. Проміжна ланка була ліквідована, і виробники одержали можливість вільно продавати газ як у країні, так і за її межами, конкуруючи між собою, а споживачі отримали можливість вибору постачальника, що помітно вплинуло на зниження цін [2, с.60].

В Україні ж ринок газу перебуває на стадії формування. Для його подальшої ефективної роботи необхідно сформулювати ключові принципи і визначити головні умови його функціо-

нування. Сьогодні в нашій державі споживачі ще не можуть вибирати постачальників газу; біржова торгівля, яка дозволяє вибирати продавця, умови, терміни поставок, не функціонує. Не розвинута і система страхових компаній, які б забезпечували гарантіями договори купівлі-продажу, немає й інших структур, які б могли за допомогою ринкових інструментів управляти ризиками на ринку газу. Усе це свідчить про необхідність вироблення послідовної державної політики щодо реформування ринку газу. На наш погляд, у першу чергу потребує удосконалення система ціноутворення і оподаткування.

З позицій економічної теорії ціна газу повинна компенсувати економічно обґрунтовані витрати і гарантувати підприємствам прибуток, який би забезпечував ринковий рівень доходності на капітал, що використовується. На ринку газу в умовах ринкової економіки основним чинником, що визначає майбутнє споживання газу, є ціна, яку покупці готові заплатити, а не те, скільки потрібно виробнику для того, щоб компенсувати свої витрати. Мова йде про переосмислення чинної сьогодні концепції обчислення ціни на ринку газу без урахування платоспроможного попиту, зважаючи тільки на умови функціонування підприємств газової галузі, тобто, керуючись доринковим механізмом витратного виробництва. Для того, щоб перейти до характеристики платоспроможного попиту, розглянемо насамперед основні рушійні сили ринку газу – попит і пропозицію. Стан попиту і пропозиції на внутрішньому ринку наведено в таблиці 1 [2, с.184-185, 192-193].

Характеризуючи рівень платоспроможного попиту, необхідно, в першу чергу, детально розглянути структуру споживання природного газу в розрізі основних категорій споживачів.

Таблиця 2– Структура споживання природного газу в зарубіжних країнах, %

Показник	Російська Федерація	США	Європа
Населення	18	34	40
Промисловість	32,4	24	30
Виробництво енергії	38,6	27	24
Інші	11	15	6

Використовуючи метод порівняння аналогів, проаналізуємо структуру споживання природного газу в Україні, рис.1, [2, с.184] та в окремих зарубіжних країнах, табл.2, [5].

Структура споживання природного газу в Україні не схожа на структуру споживання в згаданих вище країнах. Велику частку (46,5%) в споживанні газу в Україні займають фонди обласних державних адміністрацій, тобто споживання у комунально-побутовій сфері. Причиною є те, що структура нашого міського комунального господарства, яка базується на централізованому опаленні, газо- і водопостачанні, суттєво відрізняється від системи споживання газу в комунально-побутовій сфері в США і Європі, яка орієнтована на індивідуалізоване використання енергоресурсів. Прогресивні системи індивідуального опалення в побуті з суттєво нижчими енергозатратами ще не набули в Україні відповідного поширення. Центральне водопостачання та опалення в умовах зношеності водо- і теплопровідних мереж, високих лінійних втрат, відсутності індивідуальних засобів обліку перешкоджає економічному та раціональному використанню енергоресурсів. Мало того, склалась парадоксальна ситуація, коли регіональні підприємства тепло-, водо- і газопостачання не зацікавлені в економії енергоресурсів і всіляко перешкоджають встановленню індивідуальних лічильників у комунально-побутовій сфері, а також чинять спротив впровадженню прогресивних технічних засобів, орієнтованих на економічне використання енергоресурсів. Це пояснюється неефективністю та високим рівнем витрат на експлуатацію існуючих розподільних мереж, а заходи, спрямовані на ефективне використання газу в побуті, суттєво знижують доходи розподільних та постачальних організацій.

Очевидно, що питання ефективного розподілу природного газу в Україні є актуальним і разом з тим недостатньо опрацьованим у теоретично-методичному аспекті. Основою розподілу, звичайно, є ціна продажу даного енергоресурсу. В Україні фактична вартість споживання природного газу визначається сьогодні не умовами ринку, а встановлюється через адміністративні механізми. У даний час, згідно з чинною "Методикою розрахунку тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств з газопостачання та газифікації"[6] ("Методика..."), роздрібна ціна газу розраховується за формулою

$$C_p = C_c + T_{mv} + T_{mp} + T_{z} + T_n, \quad (1)$$

де: C_p - роздрібна ціна природного газу для споживачів; C_c - середньозважена ціна природного газу на розрахунковий період, до складу якої входять закупівельні ціни або ціни газу власного видобутку, або ціна, передбачена преїскурантом і затверджена уповноваженим органом; T_{mv} - тариф на транспортування природного газу магістральними газопроводами; T_{mp} - тариф на транспортування природного газу газорозподільними мережами; T_z - середньозважений тариф на зберігання природного газу; T_n - тариф на постачання природного газу споживачам.

Аналіз "Методики..." та закладеного в ній підходу до формування роздрібних цін на природний газ для різних категорій споживачів, а також діючої практики ціноутворення дають підстави зробити висновок про неефективність чинного механізму формування цін і тарифів на природний газ та послуги з його транспортування, розподілу, зберігання і постачання. Причини такої неефективності криються в затратному підході до формування цін і тарифів в умовах значного рівня монополізації газового ринку в Україні, що стримує перехід на прогресивні енергоощадливі технології в самій газовій галузі.

Мало того, рівень відпускних цін для різних категорій споживачів формується на основі адміністративних рішень і змінюється в широкому діапазоні. Так, для побутових споживачів у 2003 році відпускна ціна газу становила 190 грн./1000 м³, а за наявності газових лічильників - 175 грн./1000 м³, для бюджетних установ і організацій - 231 грн./1000 м³. Для інших господарських суб'єктів ціни на природний газ без урахування тарифів на транспортування та постачання природного газу змінювались у діапазоні від 189 до 276,25 грн./1000 м³.

Зважаючи на високі витрати на магістральний трубопровідний транспорт газу, а також експлуатацію газорозподільних мереж, транспортно-розподільна складова остаточної ціни газу для побутових споживачів складає 27,6-30 %.

Знову ж таки, доводиться констатувати, що затратні підходи до формування тарифів на магістральний транспорт газу та транспортування розподільними мережами, зниження обсягів споживання (чого ми прагнемо досягти), а відтак зниження обсягів транспортування призводять до зростання тарифів на транспорт і розподіл за рахунок високих постійних затрат, а в кінцевому підсумку провокують зростання відпускних цін на газ. За адміністративного утримання відпускних цін на фіксованому рівні економія у споживанні газу призводить до ви-

никнення збитків у транспортних і розподільних організаціях. Наявні протиріччя, а саме: незацікавленість транспортно-розподільних організацій у зниженні фізичних обсягів споживання газу гальмує процеси впровадження та поширення енергоощадливих технологій у споживанні газу.

Чинна методологія калькуляції транспортного тарифу орієнтується на фактичні витрати, обсяги та відстань транспортування газу, що не дає можливості транспортному тарифу бути економічно обґрунтованим регулятором процесу ціноутворення. Для прикладу – в США транспортні тарифи формуються на основі багатьох окремих тарифів [5]:

- тарифу на резервування пропускної потужності;
- тарифу на резервування підземних сховищ газу;
- тарифу, що враховує витрати газу на транспорт;
- тарифу, що враховує енергетичні затрати для роботи газоперекачувальних агрегатів;
- тарифу на відновлювальні витрати;
- тарифу на ребалансування газу і т.д.

Окрім того, тарифи розподіляються за регіонами і встановлюються окремо для кожної компанії і кожної трубопровідної системи [5], що дає змогу диференціювати роздрібні ціни.

В Україні ж нині діє диференціація цін на природний газ у розрізі окремих груп споживачів, зокрема: населення, бюджетні установи та організації, підприємства комунально-побутового сектору, промислові споживачі. Причому найвищі ціни встановлено саме для промислових споживачів. Наслідком цього є високі ціни на кінцеву продукцію цих самих галузей. Отже, фактично населення оплачує спожитий природний газ за повною вартістю через ціни на споживчі товари, які включають енергетичну складову. Дана тенденція призводить до створення механізму розподілу доходів у суспільстві, спричинює зростання заробітків у виробників інших галузей.

Загалом, переходячи до висновків, можна сказати, що в Україні назріла потреба лібералізації ринку газу, що відкриє можливість для повноцінної дії ринкових механізмів попиту і пропозиції, які і встановлюють ціновий баланс. Суттєвим є і те, що лібералізація цін в умовах конкуренції призводить до значного зростання інвестицій у галузь. В умовах формування ринку газу, поширення оптової торгівлі газом, лібералізація ціноутворення повинна відіграти важливу роль у надійності і безпеці газопостачання країни, а також стати запорукою акумуляції і ефективного розподілу газу. Важливим аспектом є і раціоналізація структури споживання природного газу.

На нашу думку, для створення конкурентного ринку газу питання формування цін (тарифів) є ключовим і чим довше буде продовжуватися неефективна практика обчислення оплати за природний газ, тим довше ми не отримаємо ефективного внутрішнього ринку газу.

Основними кроками у цьому напрямку можуть бути: 1) перехід від витратних методів ціноутворення до стимулюючих; 2) жорстке та ефективне регулювання затрат природних монополістів, що діють на газовому ринку; 3) гнучке використання цінових обмежувачів на різних стадіях руху газу від його видобутку до кінцевого споживання; 4) посилення контролю за обґрунтованістю усіх видів витрат, у тому числі інвестиційних, а також виграт на оплату праці. Та й на законодавчому рівні назріла необхідність прийняття спеціальних нормативних актів, які б ефективно та прозоро регламентували процес ціноутворення.

Реалізація запропонованих заходів стимулюватиме суб'єктів ринку газу до пошуку шляхів зниження витрат, гарантуватиме стійке становище самих виробників у довгостроковому періоді та сприятиме підвищенню зацікавленості інвесторів.

Література

- 1 Данилюк М.О., Витвицька У.Я. Стан і перспективи розвитку нафтогазовидобувної галузі України та необхідність інвестування як фактор її економічного зростання // *Енергетика: економіка, технології, екологія*. – 2001. – №3. – С.14.
- 2 Енергетичні ресурси та потоки. Під заг. ред. А.К.Шидловського. – К., 2003. – 472 с.
- 3 Жидкова М.О. Проблема оцінювання економічної ефективності трубопровідного транспортування газу // *Нафтова і газова промисловість*. – 2000. – № 4. – С. 37-39.
- 4 Жученко І.А. Цена как элемент безопасности поставок газа // *Газовая промышленность*. – 1999. – №8. – С.13.
- 5 Лукашов Д. В поисках стоимости - 2. – <http://research.finam.ru/special/viewitem00278/default.asp>.
- 6 Методика розрахунку тарифів на транспортування та постачання природного газу для підприємств з газопостачання та газифікації. Постанова Національної комісії регулювання електроенергетики України від 4.10.2002 р. № 983.
- 7 Недогонова Г.Л., Ходжа-Багірова А.Э. Формирование тарифов на транспорт газа с использованием методов финансового анализа // *Газовая промышленность*. – 2000. – №6. – С.33-35.
- 8 Седих А.Д., Майзель В.И. Определение тарифной ставки за транзит // *Газовая промышленность*. – 1997. – №1. – С.12-13.
- 9 Фурман И.Я. Дифференциация цен на газ в зависимости от режимов газопотребления // *Газовая промышленность*. – 1997. – №6. – 70с.
- 10 Филюк Г.М. Финансово-экономические аспекты тарифной политики на рынках природных монополий // *Финанси України*. – 2001. – №2. С.55-62.
- 11 Шандрівська О.Є. Диференціація тарифів на послуги з транспортування природного газу // *Логістика. Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. – № 416. – 2001. – 380 с.
- 12 Шандрівська О.Є. Регресивний аналіз політики ціноутворення на ринку природного газу України // *Наукові вісті НТУУ „КПІ”*. – 2000. – №6. – 160с.

